

Opprinnelsen til navnet Stavanger

Av Nils Jacobsen

Ingen vet med sikkerhet hvor navnet Stavanger kommer fra. Men det finnes hypoteser om hvordan navnet er blitt til, og noe vet vi. Denne teksten legger fram en hypotese basert på analyse av fjordlandskapet og utviklingen av seilskipsteknologien i hundreårene før strandstedet Stavanger fikk sin domkirke.

Tidligere teorier om navnet Stavanger

Navnet har to ledd, *stav* og *anger*, eller i sin opprinnelige form, *staf* og *angr*. Det siste leddet betyr fjord, vik, og henspiller på enten Byfjorden eller den mindre fjordarmen Vågen. Men hva er forklaringen på leddet *stav*? Hypotesene spenner fra store landskapsformer som den lange stavformete Byfjorden og stavformete øyer eller nes, til små stavformete bergknauser. Knut Helle nevner både disse og andre hypoteser i sin bok *Stavanger – fra våg til by* og konkluderer med at Vågen er «den opprinnelige *angr*», og «Valbergets bratte og iøynefallende skrent» er *staf*.

I boken *Stadnamn i Rogaland* peker språkforskeren Inge Særheim

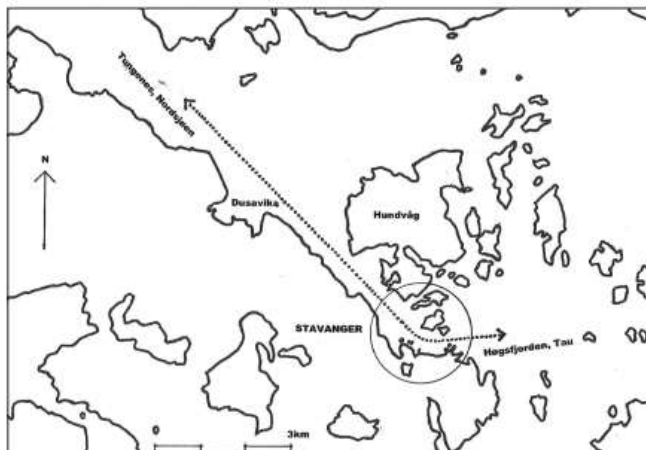

Fig. 1. Stav-angr-fjorden med to utløp. Kart: Nils Jacobsen.

også på Vågen som *angr*, og at *stav* «kanskje har bakgrunn i det rette neset på austsida av Vågen, kalla Skagen.» I tillegg nevner han fjordformasjonene Østervåg, Hillevågsvatnet, Breiavatnet og Byfjorden.

Høsten 2020 lanserte arkeologen Frode Iversen en ny hypotese om at staven i navnet Stavanger har sitt opphav i Kongsteinen på Risberget ovenfor Breiavatnet. Han viser til at en grensestein ofte ble kalt *stavstein*, og at Kongssteinen var godt synlig fra Vågen.

I Sunnfjord forekommer stedsnavnet Stavang, og i boken «*Stadnamn i Askvoll*» trekker Kåre Flokenes fram parallellen til bynavnet Stavanger i Rogaland. Også Helle nevner denne parallellen. Flokenes peker på den lange, rette fjorden mellom Tungenes og byen som grunnlaget for navnet Stafangr. Han mener «namna langs kysten var gjevne frå leia dei sjøfarande fór, og namna måtte vere så karakteristiske at når dei sjøfarande såg stadene, måtte dei alltid kunne orientere seg etter namna.» Flokenes

Nils Jacobsen er sivilarkitekt og tidligere dosent i byutvikling og byform ved Universitetet i Stavanger

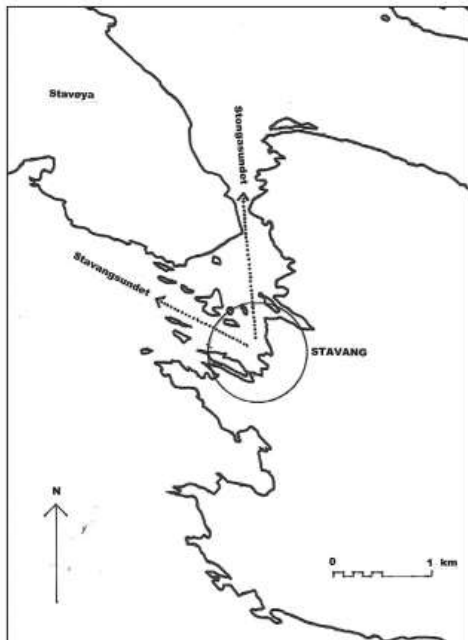

Fig. 2. Stavanger i Sunnfjord – fjord med to utløp. Kart: N. Jacobsen.

reiser tvil om bergknauser ved Vågen kan være opphav til navnet når «dei sjøfarande ikkje såg det (berget) då dei siglede i leia utafor.»

Fjorden med to utløp

Ordet *stav* blir brukt i mange forbindelser. Det gjelder innenfor byggekunsten (stavkirke, stavløe, stavnaust, osv.) og bruksgjenstander (vandrestav, hyrdestav, krumstav, tønne-stav o.l.). I sin grunnform betyr ordet en stokk, stolpe eller bjelke. I sin enkleste form har staven et smalt rettstykke og to ender. Kan dette være forklaringen på

hvorfor ordet *stav* er knyttet til byen Stavanger?

Et særlig trekk ved fjorden utenfor Stavanger er at den har *to utløp!* (Fig. 1.) Ett nordvest mot Tungenes, Nordsjøen og seilingsleden nordover langs norskekysten (Norvegr), og ett sørøst mot Hommersåk, Høgsfjorden og Tau. Begge utløpene gir god seilingsled til og fra Ryfylke. Framherskende vindretning i området er fra nordvest og fra sørøst.

En vanlig norsk fjord har ett utløp. Så lenge store og små båter ble rodd, var dette ikke noen hindring. Båten fikk både framdrift og retning av årene. De første vikingskipene var roskip. Roing ga skipsføreren kontroll over hvor og når skipet skulle gå, selv om lasteevnen og rekkevidden var begrenset. Omkring 6–800 e.Kr. begynner man å prøve ut seil på skipene. Om utviklingen av skips-teknologien på slutten av 700-tallet skriver H.J. Orning i *Norvegr, bind 1*:

På denne tiden må det ha skjedd store endringer innenfor skipsbygging. Treet i Osebergskipet ble felt i 820 e.Kr., sannsynligvis på Vestlandet. Forskjellen fra de tidligere skipene lå ikke så mye i størrelse, men i at skipet nå hadde fått en mast midtskips, et kraftig ror akterut på styrbord side og en kjøl som reduserte avdriften. Mange spørsmål når det gjelder skipsutviklingen er ennå ubesvarte, men resultatet er klart: Robåten var blitt et seilskip.

Med seilskip ble vindretningen avgjørende for i hvilken retning en båt kunne få framdrift. Å krysse med seilbåt, det vil si å seile i motsatt retning av framherskende vindretning,

ble tidlig en viktig ferdighet. Men i seilingens barndom var mulighetene begrensete, dels på grunn av liten kjøl, og dels på grunn av det enkle råseilets form. En fjord med to utløp ga derfor langt større muligheter for inn- og utseiling fra havn.

Her er det verdt å merke seg at også strandstedet Stavanger i Sunnfjord har to rette seilløp inn og ut av havnen, selv om disse ligger i skarp vinkel med hverandre (Fig. 2).

Omlandene Ryfylke og Jæren

Da båter og skip med seil ble vanlige i perioden år 800–1000, ble stedet Eikanes på nordøstsiden av Nordjærenhalvøya et interessant sted. Knut Helle omtaler Anders Bærheim sitt kart over Stavanger der navnet Eikanes er brukt på halvøya som i dag kalles Storhaug. Stedet hadde sjøverts forbindelse til et stort omland gjennom fjordene og sundene i Ryfylke. I omtalen av Kaupang i Vestfold, Norges første fjernhandelssted som eksisterte mellom år 800 og 900, sier H.J. Orning i historieverket *Norvegr, bind 1*:

Nyere forskning tyder ... på at både Kaupang og mindre tettsteder med sesongbasert handel, som vi finner en rekke av langs norskekysten, hadde mye kontakt med omlandet. Et lignende spredningsmønster kjennetegner omlandet til adskillig mindre sesongbaserte markedsplasser som Stavanger, Kaupanger i Sogn, Borgund, Trondheim, Steinkjer og Vågan i Lofoten.

Stavanger drev altså handel med øyene og fjordene i Ryfylke allerede

på 800-tallet (Fig. 3). Denne handelen ble trolig sterkt hjulpet og framskyndet av den nye seilteknologien. I tillegg til sjøkontakt med Ryfylke, hadde Eikaneset landkontakt med Jæren via Tjodveien over Ullandhaug. Denne gamle rideveien sørover var muligens en ferdselsåre allerede i vikingtid.

Stedet lå vakkert til ved et lite nes med vikar på to sider. Neset lå ved et lite høydedrag (Valberget) like ved et vatn (Breiavatnet) på sørsiden av høydedraget. I tillegg til et vakkert landskap lå vikene til en fjord som hadde to (!) utløp. Da var det nærliggende å bruke ordet *stav* i fjordnavnet, slik at stedet ble hetende *stavfjorden*, eller *Stavanger* (norrønt *stafangr*).

En havn for ro- og seilskip

Den nye seilteknologien ga skipene større lastevne og lengre rekkevidde, selv om seilingstidspunkt og -retning ble avhengig av skiftende vindforhold. Skipene hadde begrenset mulighet til å navigere, spesielt under kryssing, og ved inn- og utseiling i havn. Skipene var derfor som regel utstyrt med både seil og årer. Dermed kunne mannskapet seile i åpne farvann, og på havet, og ro skipet gjennom trange sund og inn og ut av havner.

Å ro store og tungt lastede skip var krevende. Derfor var kort avstand mellom seilbar led og havn av stor betydning. Byfjorden og Østervåg ga en slik mulighet (Fig. 4). Østervåg lå utsatt til for nordvestlige vinder, men hadde flere mindre holmer (Kulholmen, Kjerringholmen og Jorenhol-

Fig. 3. Stavanger og seilleder i Ryfylke ca. 800–1000 e.Kr. Kart: N. Jacobsen.

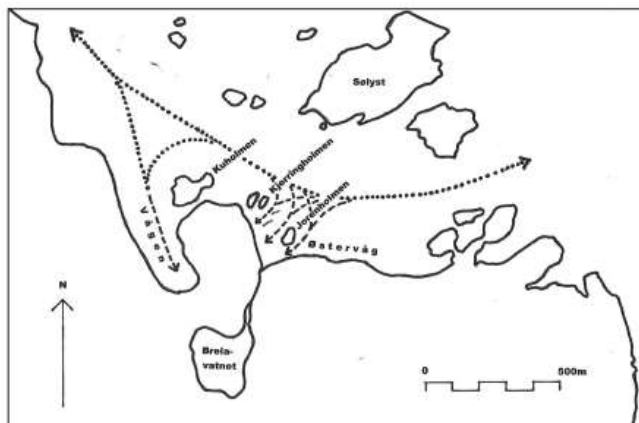

Fig. 4. Strandstedet Stavanger ca. år 1000 e.Kr. Seilled (prikket linje) og rostrækning (stiplet linje). Strandlinje etter Asbjørn Simonssen, Geir Atle Erslund, B. Sømme og P. Chr. Ornvik. Kart: N. Jacobsen.

men) som ga levirkning. Disse var med å skape vikar velegnet for små og store handelskip, eller *kaupskip* som de ble kalt i vikingtiden. Et spesielt trekk ved Østervåg var bekken

fra Breiavatnet som rant ut der. Den gjorde det enkelt for båter og mannskap å bunkre ferskvann til seilassen.

Hva så med den vestre Vågen? Den ligger også utsatt til for nord-

vestlige vinder, men har ingen holmer som gir le. I tillegg var denne fjordarmen smal og vanskelig seilbar hvis vinden sto imot. I seilingens tidlige fase var kryssing mot vinden krevende, og Vågen hadde bare 100–150 m seilbar bredde. Derimot var det enkelt å ro inn og ut av denne viken. Framstående personer hadde gjerne en båt med mannskap om-

bord som kunne ro inn til og ut fra havn. Dermed ble også Vågen et mulig sted å legge til for store, bemannede skip.

Med gode havneforhold og seilbare handelsveier til og fra ryfylkebassenger var Stavanger klar til å ta imot bispesetet da Domkirken ble bygget på 1100-tallet.

Litteratur

- Brøgger, A.W. & Shetelig, H. 1950. *Vikingskipene. Deres forgjengere og etterfølgere*. Dreyer, Oslo.
- Ersland, G.A. & Solli, A. 2012. *Bispeby og borgarby – frå opphavet til 1815*. Bind 1 i Stavanger Bys Historie. Wigestrånd.
- Flokenes, K. 1999. *Stadnamn i Askvoll*. Erling Skalgssonselskapet, Stavanger.
- Haaland, A. 1999. *En by tar form*. Wigestrånd.
- Helle, K. 1975. *Stavanger fra våg til by*. Stavanger.
- Orning, H.J. 2011. *Norges historie, bind I, frem til 1400*. Cappelen Damm.
- Særheim, I. 2007. *Stadnamn i Rogaland*. Fagbokforlaget.

á = Tegnkode 00E1

ð = Tegnkode 00F0

frá haug ok heiðni